

ELŻBIETA BAGIŃSKA

Gintautas Sliesoriūnas, *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės istorija (1588–1733 metais), Lietuvos istorijos instituto leidykla, Vilnius 2015, Lietuvos istorija, t. VI, 648 stron*

DOI: 10.15290/sp.2016.24.15

Polski czytelnik przyzwyczał się już do tego, że co pewien czas otrzymuje kolejną wielotomową historię dziejów państwa polskiego, dość wspomnieć wydanie krakowskie, poznańskie, czy wcześniejszą historię pod redakcją Tadeusza Manteuffla. Można dyskutować nad sensem wydawania dzieł wielotomowych dotyczących historii danego państwa mając świadomość, że w momencie publikacji wiele ustaleń jest już nieaktualnych. Z drugiej strony, poszczególne tomy, najczęściej pióra historyków wybitnych, dają kompendium wiedzy, po które sięgają nie tylko profesjonalni historycy, ale też studenci (oby tylko chcieli!), czy miłośnicy historii dziejów ojczystych.

W początkach trzeciego tysiąclecia potrzebę stworzenia kompendium dziejów Litwy dostrzegli też historycy z wileńskiego Lietuvos istorijos institutas. Pieczy nad całością podjęła się prof. Jūratė Kiaupienė. Pierwszy tom ukazała się w 2005 roku, a w sumie wyszło dotąd jedenaście tomów: t. I (2005), t. II (2007), t. III (2011), t. IV (2009), t. V (2013), t. VI (2015), t. VII, część 1 (2012), t. VIII, część 1 (2011), t. X, część 1 (2013), t. X, część 2 (2015), t. XII, część 1 (2008).

Ostatnio ukazał się tom szósty, którego autorem jest doktor Gintautas Sliesoriūnas. Tom obejmuje lata 1588–1733 i w zamyśle Autora i redaktorów całości obejmować miał bardzo ważny, przede wszystkim w dziejach kultury litewskiej, okres baroku. W kulturze europejskiej kierunek ten związany jest z okresem potrydenckiej odnowy Kościoła, często nazywany jest sztuką jezuitką bądź sztuką kontrreformacyjną. W przypadku dziejów politycznych okres ten wpisuje się w historię Rzeczypospolitej Obojga Narodów, choć historyk polski zapewne przyjąłby inną cezurę chronologiczną, poczynając bądź to od wstąpienia na tron Zygmunta III (1587), bądź bardziej od Unii Lubelskiej (1569), a kończąc na upadku Rzeczypospolitej (1795).

Cezura chronologiczna wymaga pewnego wyjaśnienia. Rok 1588 jest ważny dla litewskiej kultury prawnej. Wtedy bowiem Zygmunt III na sejmie koronacyjnym mocą wydanego przez siebie przywileju zatwierdził Trzeci Statut, w zamian za co delegacja litewska zobowiązała się uznać go za prawowitego władcę. To wybitne osiągnięcie komisji prawników kierowanych w ostatniej fazie przez Lwa Sapiełę, podkanclerzego litewskiego, z którego osobą przez wiele lat później był kojarzony. Autor tomu dopisał się do grona tych historyków, którzy uważają, że rola Ostafiego Wołłowicza w przygotowaniu tekstu Trzeciego Statutu jest przez historiografię i zwłaszcza tradycją historyczną niedoceniana (s. 154). Cechą charakterystyczną Trzeciego Statutu było jednoznaczne zachowanie odrębnego litewskiego systemu prawnego, na czym zależało Sapieżę, przy jednoczesnym zbliżeniu rozwiązań prawnych do tych obowiązujących w Koronie. Miał wielkie znaczenie nie tylko dla gwarancji praw stanów, przywilejów stanowych szlachty, ale również dla ustabilizowania statusu prawnego różnych konfesji chrześcijańskich, obecnych na ziemiach Wielkiego Księstwa Litewskiego. Dzięki temu, że w całości wpisano do niego akt konfederacji warszawskiej (rozdz. III, art. 3) w przeciwieństwie do Korony, gminy protestanckie na Litwie wywalczyły sobie osobowość prawną, co z kolei dawało im prawo do nabywania dóbr ziemskich, dochodzenia praw do nich na drodze sądowej z trybunałem włącznie (rozdz. XI, art. 3). Widać w tym ręce Mikołaja Radziwiłła „Rudego” i Ostafiego Wołłowicza, kalwinów, a jednocześnie członków komisji opracowującej Trzeci Statut. Ponadto szlachta, a tym bardziej magnateria litewska zachowała prawo patronatu nad kościołami greckokatolickim i rzymskokatolickimi. Mogła przedstawiać na nie kandydatów oraz usuwać niewygodnych dla siebie plebanów. Statut obowiązywał na terenie Wielkiego Księstwa Litewskiego do roku 1840 kiedy to został zastąpiony Zbiorem Praw Cesarstwa Rosyjskiego.

Cezura końcowa wynikała z wcześniejszych ustaleń redakcyjnych, a obszernie uzasadniona została we wstępie do pierwszej części VII tomu niniejszej serii przez Zigmantasa Kiaupę, który z kolei podparł się opinią Jerzego Topolskiego (Z. Kiaupa, *Trumpasis XVIII amžius (1733–1795)*, Vilnius 2012, *Lietuvos istorija*, t. VII, 1 dalis, s. 21–25), nawiązując do pierwszych objawów nadchodzącej epoki oświecenia. Autor VI tomu charakteryzując epokę baroku w dziejach Litwy pisze, iż pojawiła się ona na terenie Wielkiego Księstwa Litewskiego w tym samym czasie co w innych częściach Europy, a ponadto wywarła na społeczeństwo znacznie większy wpływ niż inne epoki, choćby faworyzowane w Polsce odrodzenie. Według Autora, zjawiska związane z kulturą baroku w sposób znaczący wpłynęły na wszystkie dziedziny

kultury materialnej i duchowej Wielkiego Księstwa Litewskiego, przesiąknęły do wszystkich stanów i warstw społecznych, przyjęte zostały zarówno przez społeczność katolicką i protestancką, jak i społeczność ruską, prawosławną.

Struktura VI tomu *Historii Litwy* nawiązuje do zasad, zastosowanych w tomach wcześniejszych (t. III–V) i składa się z trzech obszernych części, podzielonych na rozdziały i podrozdziały. Pierwsza część – *Wielkie Księstwo Litewskie w latach 1588–1733: terytorium, mieszkańcy, państwo* (s. 13–209) charakteryzuje państwowość Litwy w strukturze Rzeczypospolitej Obojga Narodów. Autor omawia przemiany w systemie prawnym regulującym stosunki Korony i Wielkiego Księstwa, żywotność tradycji litewskiej państwowości wśród szlachty litewskiej, charakteryzuje instytucje państwowe, w dużej mierze wynikające z ustaleń lubelskich oraz z Trzeciego Statutu, czyli te, które były wspólne dla Korony i Litwy, jak i te pozostające w gestii poszczególnych organizmów państw tworzących Rzeczypospolitą: sądownictwo, wojsko, skarb, system monetarny. Podkreśla zachodzące w tych obszarach zmiany i próby reformowania instytucji państwowych. Dużo miejsca Autor poświęca na omówienie rozwoju terytorialnego, zmianom w przebiegu granic Wielkiego Księstwa, ponadto charakteryzuje kwestie podziału administracyjno-terytorialnego państwa, co cenne ilustruje swoje wywody mapami. Dużo miejsca poświęca sprawom demograficznym, ze szczególnym uwzględnieniem skutków dwóch „katastrof demograficznych” – z połowy XVII w. (w okresie Potopu i wojny z Moskwą) oraz w początkach XVIII w. (czas III wojny północnej), kiedy wojnom towarzyszyły wielkie epidemie i masowy głód, co skutkowało wielkimi stratami ludnościowymi.

W części drugiej – *Społeczeństwo Wielkiego Księstwa Litewskiego w okresie Baroku* (s. 213–412) Autor omawia kwestie układu stanowego ówczesnego społeczeństwa, strukturę wyznaniową oraz etnolingwistyczną mieszkańców Wielkiego Księstwa, charakteryzuje zmiany zachodzące wówczas w świadomości etnicznej i wyznaniowej mieszkańców, które w trakcie rozpatrywanego półtora stuleci w zasadniczy sposób zmieniły społeczeństwo Wielkiego Księstwa. W rozdziale dotyczącym struktury stanowej, po charakterystyce stanu szlacheckiego, Autor zastanawia się nad kwestią narodu politycznego Wielkiego Księstwa Litewskiego i jego więziami ze szlachtą koronną. W rozdziale dotyczącym spraw wyznaniowych, dużo miejsca poświęca przyczynom, ale też skutkom załamania się ruchu reformacyjnego na terenie Litwy, choć pozycja protestantów była w owym czasie o wiele lepsza niż w Koronie. Barok, jako się rzekło, to Kontreformacja, czasy Reformy katolickiej, która w osobie swego przedstawiciela Piotra Skargi, zdaniem recen-

zentki, znalazła aż nadto gorliwego działacza. Autor podejmuje też kwestię kontrowersyjnej unii kościelnej w Brześciu (1596) i konfliktu nowo powstałego Kościoła grekokatolickiego z Cerkwią prawosławną. Ciekawy jest rozdział dotyczący etnolingwistycznej struktury mieszkańców Wielkiego Księstwa, gdzie oprócz podrozdziałów dotyczących Litwinów, Rusinów znajduje się i podrozdział o Polakach – *Polacy Wielkiego Księstwa Litewskiego* (s. 353–366), w którym Autor omówił kwestie migracji Polaków z ziem koronnych Rzeczypospolitej do Wielkiego Księstwa, integrację ludności polskiej ze społeczeństwem Wielkiego Księstwa, rozpowszechnienie się języka polskiego wśród miejscowej ludności, a także awans polskiego języka do rangi urzędowego, co ostatecznie zatwierdził sejm elekcyjny w 1697 r. w przyjętej uchwale o porównaniu praw Korony Polskiej i Wielkiego Księstwa Litewskiego. Charakteryzując rolę Polaków Autor dochodzi do wniosku, że spośród wszystkich grup etnicznych, które migrowały do Wielkiego Księstwa, to właśnie Polacy wywarli największy wpływ na społeczeństwo i obraz Litwy, zarówno tej w znaczeniu wąskim (Litwy właściwej), jak i państwowym (Wielkie Księstwo Litewskie). W odróżnieniu od innych nieautochtonicznych większych grup etnolingwistycznych. Ludność polska nie tworzyła osobnych wspólnot, lecz wsiąkała w społeczeństwo Wielkiego Księstwa, przyczyniając się i przyspieszając zachodzące w nim zmiany, wzmacniając więzi, łączące Litwę z Koroną, również te, z obszaru kultury. Migracja Polaków nie przebiegała falowo, nie była masowa, lecz była stała i trwała wiele wieków. Mając na uwadze obecne kłopoty Polaków i Litwinów z wzajemną akcją na Wileńszczyźnie, warto wywody Autora mieć na uwadze. W tej części tomu Autor charakteryzuje również inne grupy etniczne zamieszkujące w owym czasie Wielkie Księstwo, tacy jak: Niemcy, Szkoci, Włosi, Żydzi, Karaimowie, Tatarzy i Romowie. Zgodnie z wcześniej przyjętymi zasadami redaktorów wielotomowej edycji *Historii Litwy*, problemy historii kultury w jej wąskim znaczeniu (sztuka, literatura, nauka i edukacja) nie miały być omawiane w osobnych rozdziałach, lecz wplątane w poszczególne wątki tematyczne. Można z tym dyskutować, spodziewałabym się raczej porządnego omówienia literatury, architektury, muzyki baroku w jednym miejscu, zwłaszcza że często mamy tam do czynienia z nazwiskami wybitnymi. W tomie VI *Historii Litwy* te sprawy są poruszane przede wszystkim w części drugiej, zwłaszcza w rozdziałach o strukturze wyznaniowej i etnolingwistycznej.

W trzeciej części książki *Rozwój polityczny Wielkiego Księstwa Litewskiego w latach 1588–1733* (s. 415–587) Autor charakteryzuje przemiany w geopolitycznej sytuacji państwa polsko-litewskiego, pisze o przebiegu walk o do-

minację w Europie Wschodniej i regionie morza Bałtyku. W konkluzji do tej części tomu szóstego Sliesoriūnas pisze, że o ile na początku walczone o regionalną hegemonię, o tyle w końcowym okresie podstawowym problemem stało się zachowanie suwerenności państwa. Dużo uwagi Autor poświęca swojemu ulubionemu tematowi, czyli wojnom, które toczyły się na terenie Wielkiego Księstwa bądź bezpośrednio w jego sąsiedztwie, choć nie zabrakło również informacji o udziale wojsk Wielkiego Księstwa w wojnach z Imperium Osmańskim. Autor analizuje też kwestie unii personalnych Rzeczypospolitej ze Szwecją (Wazowie), a później – z Saksonią (Wettynowie), oraz pomysły unijne z Moskwą (na początku i w połowie XVII w.). Sporo uwagi poświęcił konfliktom wewnętrznym, fenomenowi hegemonii jednego rodu magnackiego w Wielkim Księstwie Litewskim w drugiej połowie XVII w., który ostatecznie został obalony w trakcie wojny domowej na Litwie pomiędzy szlachtą i częścią magnaterii, zjednoczoną w stronnictwo tzw. republikantów, a magnackim rodem Sapiechów i zależnym od nich stronnictwem. Autor sporo uwagi poświęcił na omówienie kształtowania się tradycji powoływania na Litwie w okresach konfliktów osobnych konfederacji generalnych Wielkiego Księstwa Litewskiego. Podsumowując część dotyczącą dziejów politycznych autor konstatuje, że w początku XVIII w. państwo zostało poważnie osłabione, rozwinęły się zjawiska kryzysowe, choćby takie jak paraliż systemu parlamentarnego. W okresie panowania Augusta II (1697–1733) negatywne tendencje doprowadziły do sytuacji, którą autor określił jako „kryzys suwerenności”, choć Jego zdaniem, mimo poważnego osłabienia państwa polsko-litewskiego, jego późniejszy upadek jeszcze nie był przesądzony.

Tom zawiera wykaz wybranej literatury, indeksy osobowe i geograficzne, spis ilustracji. Do zalet książki można zaliczyć rozbudowany indeks osobowy, w którym, w odróżnieniu od innych tomów tej *Historii Litwy*, prawie zawsze są podawane dodatkowe informacje o zajmowanych urzędach lub sprawowanych funkcjach, a także w przypadku postaci historycznych, oprócz imion i nazwisk, zapisanych w transkrypcji litewskiej, w nawiasach są podane formy stosowane w źródłach lub literaturze polskiej. W samym tekście oryginalne formy nazwisk stosowano przeważnie wtedy, kiedy te nazwiska są włoskiego, francuskiego lub niemieckiego pochodzenia. W przypadku nazwisk polskich stosowano litewską transkrypcję, polską formę imienia podając w nawiasach przy pierwszym odnotowaniu tej osoby.

Wszystkie tomy *Historii Litwy* posiadają jednolitą szatę graficzną: zielona twarda okładka i biała koszulka. Książka została wydana starannie, zawiera 97 ilustracji, kolorowych i czarno-białych oraz 7 kolorowych map, w czę-

ści skorygowanych w stosunku do wcześniejszych ustaleń. Tom kończy się dość symbolicznie – ilustracją przedstawiającą rozbity kafel z wizerunkiem Pogoni, co zdaje się zapowiadać też rozpad państwa.

Elżbieta Bagińska, doktor historii, pracuje w Instytucie Historii i Nauk Politycznych Uniwersytetu w Białymstoku.

e-mail: baginska@uwb.edu.pl